

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4):323.15(497.4=112.2)"1945"

UDK 94(497.4):344.3"1945"

Prejeto: 2. 5. 2021

»Kulturbundovci« na zatožni klopi: ozadje sodnih procesov poleti 1945

MATEJA ČOH KLADNIK

dr. zgodovinskih znanosti, znanstvena sodelavka

Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: mateja.coh.kladnik@scnr.si

Izvleček

Poleti 1945 so pred vojaškimi sodišči in Sodiščem slovenske narodne časti potekali številni politični sodni procesi proti »narodnim sovražnikom« in »domačim izdajalcem«. Na teh procesih je bilo največ ljudi obsojenih zaradi medvojnega političnega sodelovanja z okupatorji. Najštevilčnejši so bili procesi zaradi članstva v Kulturbundu. Večinoma so potekali pred sodišči v Mariboru in Celju. Postopki so bili hitri in kratki. Sodišča so izrekala visoke kazni, največkrat tudi zaplembo premoženja, ki so imele dolgoročne posledice. Sodna praksa po letu 1991 kaže, da je Vrhovno sodišče Republike Slovenije ugodilo zahtevam za varstvo zakonitosti, ki so izpodbijale sodbe zaradi članstva v Kulturbundu. Odločilo je, da zgolj članstvo v Kulturbundu ne bi smelo biti kaznivo, saj takšna obtožba pomeni inkriminacijo statusa ter ne konkretno in določno opredeljenega kaznivega dejanja, ki naj bi ga obtoženi storil. Natančno število obsojenih zaradi članstva v Kulturbundu še ni znano.

Abstract

MEMBERS OF THE KULTURBUND ON TRIAL: BACKGROUND OF THE 1945 SUMMER TRIALS

In the summer of 1945 military courts and the Court of Slovenian National Honour held numerous political trials against "national enemies" and "domestic traitors". Most people at these trials were convicted due to their political collaboration with the occupier during the war. The highest number of trials referred to the Kulturbund membership and were mostly held in Maribor and Celje. Hearings were usually short and fast. Sentences were high and usually included the confiscation of property with long-term consequences. Legal practice after 1991 shows that the Supreme Court of the Republic of Slovenia consented to protection of legality claims which challenged verdicts referring to Kulturbund membership. The court decided that the mere membership in the Kulturbund should not be punishable by law. Such allegations point to the incrimination of status and not to the actual and defined criminal offence, which the accused were supposed to do. An exact number of people, convicted because of Kulturbund membership is still not known.

Ključne besede:

Kulturbund, vojaška sodišča, Sodišče slovenske narodne časti, kazensko sodstvo, politični sodni procesi, 1945

Key-words:

Kulturbund, military courts, Court of Slovenian National Honour, penal law, political trials, 1945

Uvod

Komunistična partija (KPS) je med drugo svetovno vojno izvedla revolucijo in po njenem koncu prevzela oblast.¹ Temu je sledilo obdobje represije, ko je partija z različnimi ukrepi v »procesu čiščenja« utrjevala oblast in svoj monopolni položaj. V tem procesu je bila posebej pomembna vloga kazenskega sodstva,² ki se je zgledovalo po sovjetskem kazenskem sodstvu. Izkazovalo je vse značilnosti revolucionarnega sodstva in je postalo orodje KPS za obračun z dejanskimi ali zgolj domnevnimi nasprotniki. Od konca vojne so potekali številni sodni procesi, ki so imeli politično ozadje in na katerih so bili ljudje obsojeni iz političnih razlogov.³ Vrh so dosegli poleti 1945, ko so kazensko sodstvo izvajala vojaška sodišča⁴ in Sodišče slovenske narodne časti.⁵

Vojaška sodišča, ki so bila na podlagi posebne uredbe ministrstva za pravosodje iz maja 1945⁶ pristojna za reševanje kazenskih zadev in so sodila tudi civilistom, so delovala na podlagi *Uredbe o vojaških sodiščih* (UVS).⁷ Izdal jo je Vrhovni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije; 24. maja 1944 jo je podpisal vrhovni komandant jugoslovanske vojske Josip Broz Tito. Sodišče slovenske narodne časti je bilo ustanovljeno z *Zakonom o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast* (ZSNČ)⁸ na začetku junija 1945. Glavna naloga teh sodišč od konca vojne do konca avgusta 1945 je bila, da sodijo »narodnim sovražnikom« in »domačim izdajalcem«. Na teh procesih je bilo največ ljudi obsojenih zaradi medvojnega političnega sodelovanja z okupatorji. Najštevilčnejši so bili procesi zaradi članstva v Švabsko-nemški kulturni zvezi (*Schwäbisch-Deutscher Kulturbund*) oziroma Kulturbundu.⁹

¹ Več o tem npr.: Vodušek Starič: *Prevzem oblasti*; Vodušek Starič: *Vzpostavitev komunističnega režima v Sloveniji in Jugoslaviji*, str. 16–34; Dornik Šubelj: *Ozna in prevzem oblasti*; Prunk: *Idejni in praktični vzori slovenske komunistične revolucije*, str. 237–244; *O vzponu komunizma na Slovenskem*; Deželak Barič: *Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti*, str. 374–396; Deželak Barič: *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje*; Griesser Pečar: *Razdvojeni narod*; Blumenwitz: *Okupacija in revolucija v Sloveniji*.

² Več o tem npr.: Melik, Jeraj: *Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945*, str. 449–464; Melik, Jeraj: *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu*; Koncilija: *Politično sodstvo*, str. 159–193; Koncilija: *Prispevek k zgodovini političnih sodnih procesov*, str. 213–247; Šturm: *Pravo in nepravo po letu 1941*, str. 100–114; Mikola: *Rdeče nasilje*, str. 233–247; Griesser Pečar: *Cerkev na zatožni klopi*; Ferjančič, Šturm: *Brezpravje*, str. 12–43; Mikola: *Sodni procesi na Celjskem*; Vodušek Starič: *Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu*, str. 139–154.

³ Mikola: *Rdeče nasilje*, str. 235–236; Vodušek Starič: *Prevzem oblasti po vojni in vloga Ozne*, str. 93.

⁴ Več o vojaškem sodstvu npr.: Čoh Kladnik: *Kazensko sodstvo poleti 1945*, str. 75–81; Podberšič: *Partizansko sodstvo na Primorskem*, str. 9–28; Škoro Babič: *Partizanska redna vojaška sodišča avgusta in septembra 1943*, str. 347–357; Mikola: *Rdeče nasilje* str. 251–296; Melik, Škoro Babič: *Postavitev stalnih partizanskih vojaških sodišč na Slovenskem*, str. 353–364; Tominšek Čehulič: *Vloga varnostno-obveščevalnih organov partizanskega gibanja v partizanskem sodstvu*, str. 207–220; Tominšek Čehulič: *Partizansko sodstvo v Sloveniji med drugo svetovno vojno*, str. 83–94; Guštin: *Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja*, str. 49–62; Mikola: *Sodni procesi na Celjskem*, str. 46–89; Vodušek Starič: *Prevzem oblasti*, str. 266–273.

⁵ O delovanju sodišča glejte: Čoh Kladnik: *»Narod sodi«: Sodišče slovenske narodne časti*.

⁶ Uredba o začasni delni ustavitvi poslovanja sodišč v Sloveniji, glejte: *Uradni list SNOS in NVS*, št. 35/1945.

⁷ Broz: *Zbrana dela*, str. 125–134.

⁸ *Uradni list SNOS in NVS*, št. 7/1945.

⁹ O Kulturbundu pred in med drugo svetovno vojno glejte npr.: Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*; T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 103–107; *»Nemci« na Slovenskem 1941–1955*; Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 38–44, 57–60; Gelt: *Vpliv Kulturbunda na nemška društva v Mariboru (1930–1939)*; Pukl: *Društva in organizacije mariborskih Nemcev med 1918 in 1941*.

Kulturbund

Kulturbund je bil osrednja organizacija nemške narodne manjšine v Krajevini Srbov, Hrvatov in Slovencev/Jugoslaviji. Ustanovljen je bil junija 1920 v Novem Sadu kot nepolitična organizacija, ki je svoje delovanje naslonila na močan nemški finančni, industrijski in trgovski kapital. Delovanje Kulturbunda je potekalo v smeri prizadevanj za ohranitev nacionalne identitete in pripravo šolskega programa, ki bi ustrezal nemški manjšini. Dejaven je bil predvsem na kulturnem področju, prizadeval si je za ustanavljanje in razvijanje vzgojno-izobraževalnih ustanov, skrb je namenjal tudi socialnim in gospodarskim ustanovam.¹⁰

V Sloveniji se je njegovo delovanje razmahnilo po letu 1931. Kot prvi sta bili ustanovljeni krajevni skupini Kulturbunda v Mariboru in Celju (27. julija 1931), nato na Ptuj, v Kočevju in Ljubljani. Do njihove ustanovitve so Nemci v Sloveniji delovali v nemških pevskih, športnih in gasilskih društvih ter v čitalnicah in čitalniških krožkih.¹¹ Število krajevnih skupin je postopoma naraščalo in po vzponu nacionalsocializma v Evropi, predvsem po Hitlerjevem prevzemu oblasti leta 1933, se je v njih močno razširila nacionalsocialistična propaganda.¹² Oblast je zaradi izrazitega delovanja v nacističnem duhu in notranjih trenj v Kulturbundu do leta 1939 razpustila skoraj vse krajevne skupine v Sloveniji.¹³ Mariborska, ki je bila ena izmed najpomembnejših in v nacističnem duhu zelo dejavna organizacija Nemcev v Sloveniji, je bila razpuščena sredi oktobra 1935. Glavni razlog je bil, »da je organizacija prekoračila s pravili določen delokrog, prešla na politično področje in da so njene nemške tečaje obiskovali tudi otroci slovenskih staršev, ki so v ta namen dobivali posebno podporo«. ¹⁴ Člani Kulturbunda so od takrat delovali predvsem v uradno dovoljenih pevskih društvih in športnih organizacijah, v nemških evangeličanskih cerkvenih občinah in v več ilegalnih nacističnih organizacijah.¹⁵

Kulturbund je obnovil delovanje oktobra 1939, in sicer z dovoljenjem jugoslovanskih oblasti ter tudi pod vplivom mednarodnih razmer (anšlus, sudska kriza, razbitje Češkoslovaške). Ustanovljeno je bilo pokrajinsko vodstvo Kulturbunda za Dravsko banovino s sedežem v Mariboru, ki ga je vodil senior protestantske cerkve v Sloveniji Johann Baron. Organiziranih je bilo pet okrožnih vodstev Kulturbunda (v Mariboru, Celju, na Ptuj, v Kočevju, Ljubljani) in do začetka leta 1941 ustanovljenih več kot petdeset krajevnih skupin.¹⁶

Vodstvo Kulturbunda si je prizadevalo vzgajati svoje člane v nacističnem duhu in organizirati čim več nemške mladine. Po zgledu jurišnih oddelkov (SA) je ustanovilo tudi uniformirane polvojaške oddelke *Volksdeutsche Mannschaft* ali t. i. nemško moštvo. Jedro teh oddelkov so na slovenskem Štajerskem sestavljali moški člani nemških telovadnih in športnih društev (npr. *Rapid* v Mariboru).¹⁷ Člani Kulturbunda so pred vojno začeli delovati tudi na obveščevalnem področju; del nacistično usmerjenih pripadnikov nemške manjšine v Sloveniji se je dejavno vključil v obveščevalno delo za nemško obveščevalno službo in vojaško

¹⁰ Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 32–33; M. Ferenc, Repe: *Nemška manjšina v Sloveniji*, str. 157.

¹¹ Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 33–35.

¹² Nečak: »Nemci« v Sloveniji 1938–1948, str. 350; Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 39–40.

¹³ Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 53–56, 59; M. Ferenc, Repe: *Nemška manjšina v Sloveniji*, str. 158.

¹⁴ Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 56–57.

¹⁵ M. Ferenc, Repe: *Nemška manjšina v Sloveniji*, str. 158; T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 92–96.

¹⁶ Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 58; T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 102; Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 38–42.

¹⁷ T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 104–106.

obveščevalno službo.¹⁸ Člani Kulturbunda v Mariboru so npr. sestavili seznam »Nemcem sovražnih Mariborčanov«, na katerem je bilo 130 Slovencev, največ Maistrovih borcev in članov Sokola ter tudi komunistov.¹⁹

Po podatkih statističnega urada Kulturbunda iz januarja 1941 je bilo v Sloveniji 28.075 Nemcev (folksdojčerjev), od teh jih je bilo 11.577 včlanjenih v Kulturbund.²⁰ Nemci na Slovenskem so okupacijo Slovenije leta 1941 dočakali strnjeno organizirani v Kulturbundu, polvojaško izurjeni v nemškem moštvu in večinoma prežeti z nacistično ideologijo.²¹

Ob začetku vojne so člani Kulturbunda v več mestih prevzeli oblast pred prihodom nemške vojske. Mariborski Nemci so začeli razoroževati jugoslovanske vojake, zavzeli so magistrat in izobesili nemško zastavo. Podobno je bilo na Ptujju in v Ljutomeru, kjer so predstavniki Kulturbunda začeli nastavljanje nove župane in uvajati prve ponemčevalne ukrepe.²² Za ponemčenje slovenske Štajerske in Koroške je nemški okupator kmalu po začetku vojne ustanovil dve organizaciji, Koroško ljudsko zvezo (*Kärntner Volksbund*) in Štajersko domovinsko zvezo (*Steirischer Heimatbund*). Člani Kulturbunda so bili takoj vključeni vanju kot stalni člani, brez predhodnega rasnega in političnega pregleda ter ocenjevanja.²³ Ob ustanovitvi Štajerske domovinske zveze je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Siegfried Uiberreither napovedal, da bodo v njej prevzeli vodilne položaje člani Kulturbunda. To se je tudi zgodilo; štiri od sedmih okrožnih vodstev so vodili nekdanji funkcionarji Kulturbunda.²⁴ Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo je po koncu vojne ugotovila, da so imeli glavno vlogo pri ponemčenju Slovencev skoraj vsi nekdanji vodilni funkcionarji Kulturbunda (vendar ne tudi Baron).²⁵

Koroška ljudska zveza je bila na začetku leta 1942 vključena v nacistično stranko, ki na Štajerskem ni bila nikoli ustanovljena. Tam so bile ustanovljene krajevne skupine Štajerske domovinske zveze, ki so se delile v celice in te v bloke; vodili so jih vodje krajevnih skupin, vodje celic in vodje blokov. Maja 1941 so zbirali prijave za vstop v organizacijo, prijavi so se lahko Spodnještajerci, starejši od 18 let. Posebna komisija je opravila rasni in politični pregled ter člane razdelila na dokončne in začasne. Dokončni člani Štajerske domovinske zveze so postali tudi dotedanji člani Kulturbunda. S članstvom v Štajerski domovinski zvezi je bilo povezano nemško državljanstvo; tega so dobili njeni člani, ki so imeli 14. aprila 1941 stalno bivališče na Spodnjem Štajerskem. Začasni člani so dobili nemško državljanstvo na preklic, tisti, ki niso dobili nemškega državljanstva, so postali »zaščitenci nemškega rajha«. Dokončni člani so prejeli rdeče izkaznice Štajerske domovinske zveze in začasni člani zelene.²⁶

¹⁸ Nečak: »Nemci« v Sloveniji 1938–1948, str. 355; Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 231, 247–250.

¹⁹ Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 43.

²⁰ Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 17, 219; Nečak: »Nemci« v Sloveniji 1938–1948, str. 354.

²¹ M. Ferenc, Repe: *Nemška manjšina v Sloveniji*, str. 159.

²² Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 57; T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 136–137; T. Ferenc, Godeša: *Slovinci pod nacističnim gospodstvom*, str. 187.

²³ T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 174–376, 744–761; T. Ferenc, Godeša: *Slovinci pod nacističnim gospodstvom*, str. 200. Glejte tudi: Mavrič Žižek: *Ptujsko okrožje 1941–1945*; Horvat: *Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) v ptujskem okrožju*, str. 214–218; Zorko: *Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze*.

²⁴ T. Ferenc: *Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno*, str. 148–149; T. Ferenc, Godeša: *Slovinci pod nacističnim gospodstvom*, str. 200; Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 79–80.

²⁵ Nečak: »Nemci« v Sloveniji 1938–1948, str. 352–353.

²⁶ T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 210–218, 749–754; Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 80–87; T. Ferenc: *Politične in državljanske kategorije prebivalstva*, str. 69–124.

Organizacija sodišč in kazensko sodstvo poleti 1945

Junija 1945 je bila izvedena reorganizacija mreže vojaških sodišč na območju Komande vojne oblasti 4. armade, kamor je v vojaško-upravnem pogledu sodila Slovenija. Ustanovljena so bila t. i. področna vojaška sodišča,²⁷ ki so poleti 1945 sodila na prvi stopnji. Slovenija je bila razdeljena na tri vojaška sodna območja, tj. ljubljansko, mariborsko in tržaško (s sedežem v Vipavi). Posebna sodišča so bila ustanovljena tudi v večjih mestih, in sicer v Ljubljani, Mariboru, Trstu in Gorici. Konec junija 1945 je bilo kot drugostopenjsko sodišče ustanovljeno Vojaško sodišče 4. vojne oblasti, od julija 1945 pa je bilo vojaško sodstvo v Sloveniji podrejeno Vojaškemu sodišču 4. armade, ki je imelo sedež v Ljubljani.²⁸ Vojaška sodišča so sodila v tričlanskih senatih. Poleg predsednika, ki je moral biti pravnik z oficirskim činom, so imeli senati še dva člana, eden je moral biti oficir, drugi podoficir ali vojak.²⁹ Takšna je bila organizacija vojaških sodišč do konca avgusta 1945, ko je začel veljati *Zakon o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč v Jugoslovanski vojski*.³⁰

Kratko direktivo o ustanovitvi Sodišča slovenske narodne časti je sprejela KPS 7. marca 1945. Politične priprave za ustanovitev sodišča je vodil politbiro centralnega komiteja KPS. Njegov član in predsednik slovenske vlade Boris Kidrič je na seji 2. junija poudaril: »*Polit. priprava v zvezi s sodiščem nar. časti. Propaganda vnaprej, zahtevati ostre kazni. Pokazati, kaj mase pretrpele – konkretno vzbuditi bes.*«³¹ Za Slovenijo je bilo ustanovljeno eno sodišče narodne časti s sedežem v Ljubljani, medtem ko so posamezni petčlanski senati sodili v Ljubljani, Kranju, Novem mestu, Celju, Mariboru, na Ptuju in v Murski Soboti. Člani sodišča, ki jih je s posebnimi odloki imenovalo predsedstvo SNOS-a, so bili: predsednik (sodnik Alojzij Žigon) in tajnik sodišča ter člani (sodniki) in tajniki posameznih senatov. Analiza uradno objavljenih odlokov kaže,³² da so bili predsedniki senatov pravniki, medtem ko so bili tajniki večinoma pripravniki pravniških poklicev. Drugi člani senatov so bili večinoma kmetje, delavci, obrtniki, uradniki, torej osebe brez pravne izobrazbe in znanja.

Od ustanovitve sodišča je na podlagi prej omenjenega Kidričevega navodila potekala intenzivna propagandna akcija, v kateri so časniki objavili številne prispevke o narodni časti, narodnem izdajstvu in o tem, kakšno kazen si zaslužijo tisti, ki so (naj bi) sodelovali z okupatorji. Avtorji prispevkov, med njimi predsednik vlade Kidrič, predsednik SNOS-a Josip Vidmar in javni tožilec Slovenije major Jernej Stante, so pozivali Slovence, naj pomagajo pri kaznovanju zločincev in naj pošljejo prijave o ravnanjih proti slovenski narodni časti pristojnim javnim tožilcem.³³

²⁷ To so bila: Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega področja, senat v Novem mestu, Vojaško sodišče mesta Ljubljana, Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja, senat v Mariboru, Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja, senat v Celju, Vojaško sodišče mesta Maribor, Vojaško sodišče mesta Celje, Vojaško sodišče tržaškega vojnega področja s sedežem v Vipavi ter s senati pri komandah mest Postojna, Ajdovščina in Tolmin, Vojaško sodišče mesta Trst, Vojaško sodišče istrskega vojnega področja s sedežem v Pazinu.

²⁸ Mikola: *Rdeče nasilje*, str. 251–252; Vodušek Starič: *Prevzem oblasti*, str. 261–262.

²⁹ Broz: *Zbrana dela*, str. 126–127.

³⁰ *Uradni list DFJ*, št. 65/1945.

³¹ SI AS 1589/III, šk. 1, a. e. 9, zapisnik seje 2. 6. 1945; Drnovšek: *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS*, str. 27.

³² *Uradni list SNOS in NVS*, št. 9/1945, 13/1945, 17/1945, 19/1945.

³³ Prim.: Josip Vidmar: O narodni časti. V: *Ljudska pravica*, 8. 6. 1945, št. 38, str. 1; Odgovornost. V: *Ljudska pravica*, 12. 6. 1945, št. 42, str. 2; Krvniki slovenskega naroda pred sodiščem. V: *Ljudska pravica*, 14. 6. 1945, št. 44, str. 2; Sodišče narodne časti bo v bližnjih dneh pričelo z delom. V: *Ljudska pravica*, 21. 6. 1945, št. 50, str. 3; J. P.: Sodišče slovenske narodne časti. V: *Vestnik mariborskega okrožja*, 21. 6. 1945, št. 13, str. 5; Kazen. V: *Ljudska pravica*, 23. 6. 1945, št. 52, str. 1. Več o tem: Čoh Kladnič: Sodišče slovenske narodne časti: propaganda.

Takšna organizacija sodišč poleti 1945 je bila vzpostavljena z namenom, čim prej zaključiti »proces čiščenja«. Ali kot je zapisalo javno tožilstvo 4. armade v poročilu 26. julija: nova organizacija vojaških sodišč, ki naj bi delovala do vzpostavitve rednih civilnih sodišč, je bila vzpostavljena z namenom, čim prej končati »masovno sojenje vojnih zločincev in narodnih sovražnikov«. To je bilo navodilo »vrhovnega političnega vodstva«,³⁴ kar pomeni, da so vojaška sodišča sledila politični direktivi.

Podobno lahko ugotovimo glede Sodišča slovenske narodne časti. Žigon je 28. junija poslal predsednikom senatov prva navodila o organizaciji in načinu dela sodišča. Posebej je poudaril, da so procesi pomembni in občutljivi ter da morajo biti postopki pred sodiščem izpeljani čim hitreje: »Delo, katero imamo opraviti, naj ima značaj udarnega dela. Završeno mora biti v najkrajšem času. /.../ Stvar sama je take narave, da mora biti čimprej spravljena z dnevnega reda, ker silijo v to druge nič manj važne naloge kot npr. ureditev rednih sodišč.« Zato je pozval predsednike senatov, naj razpisujejo čim več razprav dnevno in naj bodo te kratke. Morebitne ovire, ki bi nastale pri delu, npr. zbiranje dokazov, »naj se opravijo v lastni inicijativnosti«.³⁵

Prvi večji javni proces pred vojaškim sodiščem je potekal 28. maja 1945, ko so pred Vojaškim sodiščem Ljubljanskega vojnega območja obsodili Edvarda Pozniča na smrt zaradi sodelovanja z gestapom. Naslednji dan je višje vojaško sodišče sodbo potrdilo in kazen je bila izvršena.³⁶ Množično so procesi pred vojaškimi sodišči potekali julija in avgusta, ko so sodila »vojnim zločincem« in »narodnim sovražnikom« na podlagi 13. in 14. člena UVS. Izrekala so naslednje kazni in zaščitne ukrepe: strogi ukor, premoženjsko kazen (denarna ali v naravi), izgon iz prebivališča, odvzem čina oziroma naziva, odstranitev s položaja, prisilno delo od enega meseca do dveh let, težko prisilno delo od enega meseca do dveh let ali tudi več ter smrtno kazen. Izrekala so lahko tudi kazen izgube vojaških in državljanskih časti ter zaplembo premoženja.³⁷

Na procesih pred vojaškimi sodišči so bili poleti 1945 obsojeni večinoma civilisti, ki so bili obtoženi, da so med vojno sodelovali z okupatorji, ker naj bi podpirali delovanje »bele« in »plave garde« ter Slovenskega domobranstva in delovali proti partizanskemu gibanju.³⁸ Zvrstili so se številni procesi proti nemškimi in slovenskim podjetnikom ter proti lastnikom denarnih zavodov. Največ procesov proti nemškimi podjetnikom je bilo pred vojaškimi sodišči Mariborskega vojnega področja,³⁹ medtem ko so procesi proti slovenskim podjetnikom in lastnikom denarnih zavodov potekali pred Vojaškim sodiščem Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani.⁴⁰ Obsojeni so bili predvsem zaradi gospodarskega

³⁴ SI AS 353, šk. 8, poročilo javnega tožilstva IV. armije, 26. 7. 1945.

³⁵ SI PAM/0721, t. e. 18, a. e. 1, navodilo predsednikom senatov, 28. 6. 1945.

³⁶ Vodušek Starič: *Prevzem oblasti*, str. 266–267.

³⁷ Broz: *Zbrana dela*, str. 128–129.

³⁸ Prim.: SI ZAL LJU/0522, t. e. 8, 9 in 10, kazenski spisi; SI ZAL JES/0089, t. e. 1, kazenski spisi; SI ZAL KRA/0256, t. e. 1 in 2, kazenski spisi.

³⁹ Npr. procesi proti: lastnikom tovarne svile Thoma & Co; lastniku gradbenega podjetja inž. Ubaldu Nassimbeniju; lastnikoma opekarne v Košakah; lastniku in družabnikom tekstilne tovarne Hutter; članom nadzornega sveta in uslužbencem Tovarne dušika Ruše; lastnikom in poslovojem Opekarne »Steinklauber« na Pragerskem; lastnikom tovarne bakrenih in medeninastih izdelkov »Zugmayer & Gruber« iz Slovenske Bistrice; predstavnikom tovarne Westen v Celju in Tovarne kemičnih izdelkov v Hrastniku; predstavnikom Bombažne predilnice in tkalnice iz Tržiča. Glejte: SI PAM/0720, t. e. 3, Sod 796/45, Sod 871/45, Sod 923/45; t. e. 4, Sod 987/45, Sod 930/45; t. e. 6, Sod 767/45, Sod 989/45; SI ZAL LJU/0522, t. e. 5, Sod 1484/45; SI ZAL KRA/0256, t. e. 2, II Sod 1474/45.

⁴⁰ Npr. procesi proti: lastniku kranjske tovarne pletenin Petru Hribarju; lastniku kranjske tovarne lanenega olja in firneža Jakobu Hrovatu; lastniku podjetja EKA inž. Vladimirju Staretu; lastniku in poslovojni gradbenega podjetja Vinku Battelinu; družabniku podjetja za gradnjo železnic in cest inž. Adolfu Dukiću; lastniku Tovarne za papir in lepenko Francu Bonaču; predstavnikom Ljubljanske kreditne banke; predstavnikom Vzajemne posojilnice. Glejte: SI ZAL

in političnega sodelovanja z okupatorji ter zaradi članstva v Kulturbundu in v nacistični stranki. Značilno za te procese je bilo, da so vojaška sodišča obsojenim brez izjeme izrekla tudi zaplembo premoženja v korist države.⁴¹

Vojaška sodišča so obsodila malo vojaških oseb. V teh primerih je šlo za procese proti mladoletnim pripadnikom Slovenskega domobranstva,⁴² ki so potekali julija 1945 v taboriščih Šentvid,⁴³ kjer jim je sodilo Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja, in Teharje,⁴⁴ kjer jim je sodil celjski senat Vojaškega sodišča Mariborskega vojnega področja.

Prvi procesi pred Sodiščem slovenske narodne časti so se začeli 4. julija in se zaključili 24. avgusta 1945, ko je bilo sodišče ukinjeno.⁴⁵ Sodišče je sodilo tistim, ki so (naj bi) med vojno na kakršen koli način, npr. politično, propagandno, kulturno, umetniško, gospodarsko, pravno ali upravno, sodelovali z okupatorji in »domačimi izdajalci«. Izrekalo je naslednje kazni: izgubo narodne časti za določen čas ali trajno, lahko ali težko prisilno delo za največ deset let in popolno ali delno zaplembo premoženja v korist države.⁴⁶

Kazen izgube narodne časti je moralo sodišče izreči vsem obsojenim in je pomenila, da so bili izključeni iz javnega udejstvovanja, izgubo pravice do javnih služb in poklicev ter vseh državljanskih in političnih pravic. Na podlagi navodila predsedstva sodišča z dne 19. julija so morali senati o izrečeni kazni izgube narodne časti obvezno obvestiti krajevni oziroma mestni narodnoosvobodilni odbor, kjer je imel obsojeni stalno bivališče in zaposlitev. To je bilo pomembno zaradi pravilnega vodenja volilnih imenikov.⁴⁷ Odlok predsedstva SNOS-a o spremembah in dopolnitvah odloka o razpisu volitev v narodnoosvobodilne in krajevne ljudske odbore ter okrajne skupščine narodnoosvobodilnih odborov z dne 30. junija je namreč določal, da volilne pravice nimajo »narodni izdajalci, to so aktivni belogardisti, plavogardisti, domobranci, kulturbundovci, gestapovci in tisti, ki so se pregrešili zoper slovensko narodno čast.«⁴⁸

Pred Sodiščem slovenske narodne časti je potekalo nekaj večjih in odmevnejših procesov;⁴⁹ senati so na teh procesih izrekli zelo visoke kazni, v glavnem tudi zaplembo premoženja. Večinoma so se pred sodiščem zvrstili procesi proti posameznikom. Največ je bilo procesov zaradi političnega sodelovanja z okupatorji, med njimi so prevladovali tisti zaradi članstva v Kulturbundu. Senati so sodili osebam, ki jih je obtožnica bremenila, da so bile člani vaških straž ter so sodelovale s pripadniki »bele garde« in Slovenskega domobranstva v Ljubljanski pokrajini.⁵⁰ Teh procesov ni bilo veliko, saj so v glavnem tekli pred vojaškimi sodišči Ljubljanskega vojnega področja. Enako velja za procese zaradi gospodarskega sodelovanja z okupatorji.

LJU/0522, t. e. 2, Sod 230/45; t. e. 13, Sod 1475/45; t. e. 14, Sod 1478/45, Sod 1479/45, Sod 1493/45; t. e. 15, Sod 1507/45.

⁴¹ Mikola: *Rdeče nasilje*, str. 256–276.

⁴² Mikola: *Rdeče nasilje*, str. 278–281.

⁴³ SI ZAL LJU/0522, t. e. 1.

⁴⁴ SI ZAC/0726, t. e. 2, Sod 687/45, Sod 859/45, Sod 864/45.

⁴⁵ *Uradni list SNOS in NVS*, št. 29/1945.

⁴⁶ *Uradni list SNOS in NVS*, št. 7/1945.

⁴⁷ SI PAM/0721, t. e. 18, a. e. 1, navodilo predsednikom senatov, 19. 7. 1945.

⁴⁸ *Uradni list SNOS in NVS*, št. 15/1945.

⁴⁹ Npr. procesi proti: članom sosveta Ljubljanske pokrajine; članom Narodnega gledališča; predvojnemu poslancu in zdravniku Francu Klaru; zdravniku Francu Brezniku; odvetniku Adolfo Salbergerju in soobtoženim; Frideriku Flecku in soobtoženim, med katerimi je bilo več posestnikov, obrtnikov, odvetnikov in zdravnikov. Glejte: SI ZAL LJU/0712, t. e. 2, Snč 5/45; t. e. 8, Snč 158/45; SI PAM 0719, t. e. 2, Snč 16/45; t. e. 5, Snč 65/45; t. e. 8, Snč 363/45; SI ZAP/0606, t. e. 1, Snč 5/45; t. e. 4, Snč 17/45.

⁵⁰ Prim.: SI ZAL LJU/0712, t. e. 4, Snč 7/45, Snč 10/45; t. e. 7, Snč 136/45, Snč 137/45, Snč 139/45, Snč 140/45, Snč 141/45, Snč 142/45, Snč 143/45.

Procesi zaradi članstva v Kulturbundu

Tako vojaška sodišča kot Sodišče slovenske narodne časti so članstvo v Kulturbundu obravnavala kot zločin. Prva na podlagi 13. in 14. člena UVS, Sodišče slovenske narodne časti pa na podlagi točke a) 2. člena ZSNČ: »Članstvo v Kulturbundu, torej nacistični protislovenski petokolonaški organizaciji, je vsekar kvalificirati kot zločin. Osumljenci so po večini zagrizeni nemčurji in navdušeni hitlerjanci.«⁵¹ Večina procesov zaradi članstva v Kulturbundu je potekala pred vojaškimi sodišči v Mariboru in Celju, ki so večinoma sodila pomembnejšim članom organizacije, npr. lastnikom podjetij in industrijskih družb. Poleg mariborskih in celjskih senatov Sodišča slovenske narodne časti so obtoženim zaradi članstva v Kulturbundu sodili tudi ptujski in murskosoboški senati.

Postopki pred vojaškimi sodišči in Sodiščem slovenske narodne časti so bili hitri in kratki. Največ prijav zaradi članstva v Kulturbundu je javnim tožilstvom poslal Oddelek za zaščito naroda (Ozna). Preiskovalni postopek, tj. zaslišanje osumljenih in prič, je bil v teh primerih namreč v izključni pristojnosti Ozne, ki je preiskovala politična kazniva dejanja. Članstvo v Kulturbundu je pomenilo politično sodelovanje z okupatorji. Poleg Ozne so v preiskovalnem postopku pred vojaškimi sodišči sodelovali še vojaški preiskovalci. Ozna je običajno prijavila večje skupine osumljenih, ki so bili na begu ali priprti v taboriščih in zaporih.⁵²

Tudi zaslišanja so bila hitra in kratka. Po UVS bi morali preiskovalci zbrati tako obremenilno kot razbremenilno dokazno gradivo.⁵³ Kazenski spisi kažejo, da večinoma ni bilo tako, saj so tako vojaški preiskovalci kot Ozna zbirali le obremenilno gradivo, ki so ga s prijavo posredovali javnemu tožilcu. Glavni dokazi so bili običajno le zapisniki zaslišanj osumljenih in prič, v primeru procesov proti podjetnikom in industrialcem tudi dokumenti o delovanju podjetij. Na podlagi tako zbranega obremenilnega gradiva so javni tožilci sestavili obtožnice in jih predložili sodnim senatom. V njih so Kulturbund označevali kot »tipično petokolonaško politično nacistično organizacijo, ki je pripravljala okupacijo Slovenije, zbirala in sestavljala seznam zavednih ljudi za izgon v taborišče. V to organizacijo so bili sprejeti le zanesljivi in zaupanja vredni ljudje, prežeti nacističnega duha. KB (Kulturbund, op. a.) je deloval do okupacije Jugoslavije in sprejeti so bili v to organizacijo le prostovoljci.«⁵⁴

Običajno članstvo v Kulturbundu ni bila edina obtožba; najpogosteje so tožilci obtoženim očitali še članstvo in delovanje v Štajerski domovinski zvezi ali Koroški ljudski zvezi, kjer naj bi opravljali različne funkcije (vodje celic, blokov) in imeli rdečo ali zeleno člansko izkaznico. Obtožnice so jih bremenile članstva v nacistični stranki, vermanšaftu in folksšturmu, ter gospodarskega sodelovanja z okupatorji.⁵⁵

Javno tožilstvo mariborskega okrožja je obtožnice zaradi članstva v Kulturbundu in Štajerski domovinski zvezi pogosto utemeljevalo tako: »KB je deloval v stari Jugoslaviji in še nekaj časa ob okupaciji, približno do konca maja 1941, ko je pričel delovati Heimatbund (Steirischer Heimatbund, Štajerska domovinska zveza, op. a.), pri katerem pa članstvo že ni bilo več prostovoljnega značaja. Vsi bivši člani KB so takoj dobili od okupatorja rdeče legitimacije, kar je bilo tudi

⁵¹ SI PAM/0721, t. e. 7, Snč 80/45.

⁵² SI PAM/0721, t. e. 8, Snč 86/45; t. e. 7, Snč 82/45.

⁵³ Broz: *Zbrana dela*, str. 130.

⁵⁴ Prim.: SI PAM/0721, t. e. 2, Snč 30–35/45.

⁵⁵ SI PAM/0719, kazenski spisi; SI PAM/0720, kazenski spisi; SI PAM/0721, kazenski spisi; SI ZAP/0606, kazenski spisi; SI ZAC/0727, kazenski spisi; SI ZAL LJU/0522, kazenski spisi; SI ZAL LJU/0712, kazenski spisi; SI ZAL KRA/0255, kazenski spisi; SI ZAL JES/0089, kazenski spisi.

nekako priznanje za njihovo vdano in verno službovanje okupatorju.»⁵⁶ Javno tožilstvo je namreč sprejelo kot nedvomno ugotovljeno dejstvo, da so s prihodom Nemcev »dobili rdečo legitimacijo edino le oni, ki so bili člani KB.«⁵⁷ Podobno je v eni od sodb zapisalo tudi Vojaško sodišče Mariborskega vojnega področja: »Sodno znano je, da so rdečo legitimacijo /.../ takoj ob začetku okupacije dobivali izključno le člani KB. Da je bil obsojenec član KB dokazuje tudi dejstvo, da je vpisan v seznam zaupnih mož za Sp. Štajersko. V tem seznamu so vpisani le oni najzanesljivejši Nemci-KB-ovci, ki so imeli na Sp. Štajerskem pred okupacijo važne gospodarske, kulturne in obveščevalne naloge.«⁵⁸

Obravnave so bile javne in ustne. V Ljubljani so večinoma potekale v sodni palači in v Mariboru v Kazinski dvorani Slovenskega narodnega gledališča. Na Ptujju sta senata sodišča narodne časti sodila v dvorani Titovega doma, ki je bila pred letom 1941 prizorišče zborovanj Kulturbunda.⁵⁹ Tako vojaška sodišča kot sodišče narodne časti so sodila tudi v koncentracijskih taboriščih, npr. v Strnišču pri Ptujju, na Teharjah in v Šentvidu.⁶⁰ V teh primerih o javnosti razprav ne moremo govoriti.

Razprave so velikokrat potekale isti dan, kot je bila vložena obtožnica. To se je običajno dogajalo, kadar so sodišča sodila obtoženim v odsotnosti. Razprave so bile v teh primerih kratke, sodba je bila lahko izrečena v nekaj minutah.⁶¹ Potem, ko je tožilec predstavil obtožnico, so bili obtoženi zaslišani ali zgolj prebrane njihove izjave iz preiskovalnega postopka. Če jih je obtoženi (ali priča) na razpravi preklical ali spremenil, sodišča tega večinoma niso upoštevala in so sprejela dokaze (zapisnike zaslišanj) iz preiskovalnega postopka.⁶²

Tako UVS kot ZSNČ sta določala, da so lahko imeli obtoženi zagovornike. To so lahko bile tudi osebe brez pravne izobrazbe in znanja. Tisti, ki jim je sodilo sodišče narodne časti, zagovornikov večinoma niso imeli.⁶³ Nekoliko drugače je bilo pred vojaškimi sodišči, kjer so predvsem procesi proti podjetnikom največkrat potekali v odsotnosti obtoženih. V teh primerih so morala sodišča dodeliti zagovornike obtoženim po uradni dolžnosti; pred vojaškima sodiščema v Mariboru je bil to največkrat odvetnik dr. Jože Novak.⁶⁴ O pripravi zagovora oziroma obrambe obtoženih v teh primerih ne moremo govoriti; s tem je bila kršena osnovna pravica obdolženca v kazenskem postopku, tj. pravica do obrambe.

Po izvedenem dokaznem postopku se je senat umaknil in po tajnem posvetovanju razglasil sodbo. Če je vojaško sodišče izreklo smrtno kazen, jo je moral pred izvršitvijo potrditi višje vojaško sodišče. UVS je določala, da se smrtna kazen izvrši z ustrelitvijo in v posebej težkih primerih z obešenjem, in sicer takoj, ko je sodišče, ki je izreklo sodbo, dobilo potrditev višjega sodišča.⁶⁵

Sodišča so morala izrečene sodbe utemeljiti. Utemeljitve sodb so bile običajno kratke in splošne. Sodni senati so pri tem večinoma sledili utemeljitvam

⁵⁶ SI PAM/0721, t. e. 6, Snč 72/45 in Snč 74/45.

⁵⁷ SI PAM/0721, t. e. 7, Snč 85/45.

⁵⁸ SI PAM/0720, t. e. 3, Sod 790/45.

⁵⁹ Zupanič idr.: *Kino je vedno dobra ideja*, str. 11.

⁶⁰ SI PAM/0721, t. e. 14, Snč 134/45, Snč 136/45, Snč 144/45; t. e. 15, Snč 161/45, Snč 162/45, Snč 163/45; SI ZAC/0726, t. e. 2, Sod 687/45; SI ZAL LJU/0522, t. e. 1, a. e. 19–27.

⁶¹ Prim.: SI PAM/0720, t. e. 2, Sod 331/45; t. e. 3, Sod 789/45, Sod 790/45, Sod 796/45; SI ZAP/0606, t. e. 1, Snč 2/45; t. e. 2, Snč 6/45; t. e. 4, Snč 17/45; SI ZAC/0727 Celje, t. e. 2, Snč 200/45, Snč 202/45, Snč 204/45, Snč 206/45; t. e. 5, Snč 445/45; SI PAM/0719, t. e. 2, Snč 11/45, Snč 12/45, Snč 13/45; t. e. 7, Snč 71/45; t. e. 9, Snč 387/45, Snč 415/45; SI ZAL LJU/0522, t. e. 2, a. e. 45–48.

⁶² Prim.: SI ZAL KRA/0256, t. e. 2, II Sod 1239/45.

⁶³ Čoh Kladnik: »Narod sodi«: *Sodišče slovenske narodne časti*, str. 87–89.

⁶⁴ Prim.: SI PAM/0720, t. e. 2, Sod 331/45; t. e. 3, Sod 509/45, Sod 871/45, Sod 789/45, Sod 790/45, Sod 796/45; t. e. 4, Sod 930/45, Sod 932/45, Sod 986/45, Sod 987/45, Sod 988/45; t. e. 6, Sod 990/45; SI ZAP/0606, t. e. 5, a. e. 3; SI PAM/0721, t. e. 18, a. e. 1.

⁶⁵ Broz: *Zbrana dela*, str. 129.

iz obtožnic; zato so obtožnice in sodbe praviloma utemeljene enako ali zelo podobno. Sodišča so v obrazložitvah sodb zaradi članstva v Kulturbundu ravnanje obsojenih postavljala tudi v širši družbeno-politični okvir. To pomeni, da niso navajala samo kaznivih dejanj ter olajševalnih in oteževalnih okoliščin, ki so vplivale na vrsto in višino izrečenih kazni, ampak v teh sodbah beremo o trpljenju slovenskega naroda med vojno, o obsojenih, ki so se »vdinjali« okupatorjem, in o temeljih nove oblasti. Ugotovimo lahko, da je bilo članstvo v Kulturbundu pred začetkom vojne ena izmed najpogostejših oteževalnih okoliščin, zaradi katere so sodišča izrekala visoke kazni. Če so sodišča ugotovila, da obtoženi v organizaciji niso dejavno delovali ali da so pomagali narodnoosvobodilnemu gibanju, sta bili to lahko olajševalni okoliščini.⁶⁶

Najostrejšo kaznovalno politiko v procesih zaradi članstva v Kulturbundu so izvajali mariborski in celjski senati Sodišča slovenske narodne časti. Njihove obrazložitve sodb so v teh primerih zelo podobne: »*Glede organizacije Kulturbunda je to sodišče že v dosedanjih sodbah zavzelo načelno stališče, da je KB petokolonaška organizacija, katera je pripravila Hitlerjevemu nacizmu pot za okupacijo naših krajev, ter da je pristop Slovencev k tej organizaciji narodno izdajstvo. Vsi današnji obtoženci priznavajo /.../ da so bili člani KB, odnosno priznavajo vsaj to, da so podpisali pristopno izjavo za KB. Že to dejstvo samo po sebi je pa dovoljna osnova za krivdorek, ker so že s samim tem dejanjem obtoženci izvršili narodno izdajstvo.*«⁶⁷

Podobno so sodbe zaradi članstva v Kulturbundu utemeljevala vojaška sodišča: »*Vsi obsojenci so bili že začasa Jugoslavije aktivni člani Kulturbunda, zagrizeni nemčurji in hitlerjanci, širili so hitlerjansko propagando, delovali na pomenčenju našega naroda in pripravljali pot fašistični okupaciji; soodgovorni so za vse gorje, katerega je slovenski narod tekom fašistične okupacije prestal.*«⁶⁸ Tudi vojaška sodišča so se pogosto sklicevala na podobne, že zaključene procese, v katerih da je bilo »*ugotovljeno, da sta bili društvi Rapid v Mariboru in KB izraziti veleizdajniški organizaciji, ki sta pripravljali okupatorju pot in delovali za tem, da se Spodnja Štajerska le treba tudi z vojaško okupacijo spoji z nemškim rajhom. Veleizdajniški smotri teh društev so bili splošno znani.*«⁶⁹

Kot smo omenili, so pred vojno člani Kulturbunda pripravljali sezname zavednih Slovencev, ki niso bili naklonjeni nemštvu. Tako tožilstva kot sodišča so se v obtožnicah in sodbah pogosto sklicevala na te sezname. Ugotovimo lahko, da je zgolj dejstvo, da so bili obtoženi na seznamih članov Kulturbunda, dejansko pomenilo njihovo obsodbo, čeprav je veliko obtoženih znikalo, da bi bili člani Kulturbunda ali da bi podpisali pristopno izjavo.⁷⁰ Pogosto so tudi zatrjevali, da »*niso vedeli za cilje Kulturbunda*«. Sodišča so takšne zagovore brez izjeme zavračala, saj bi obtoženi po njihovem mnenju morali vedeti, »*da je glavni namen Kulturbunda da vzgoji peto kolono, ki naj pripravi ugodna tla za uničenje Jugoslavije*«. ⁷¹ Vojaško sodišče Mariborskega vojnega področja je v utemeljitve sodb večkrat zapisalo, da je »*na Štajerskem vsakdo vedel, kakšne cilje zastopa okupator in je zato smatralo, da so vsi obtoženci izvršili svoja protinarodna zločinstva zavestno, ter so zato zanje polno odgovorni*«. ⁷² Sodišča tudi niso spreje-

⁶⁶ SI PAM/0719, kazenski spisi; SI PAM/0720, kazenski spisi; SI PAM/0721, kazenski spisi; SI ZAP/0606, kazenski spisi; SI ZAC/0727, kazenski spisi; SI ZAL LJU/0522, kazenski spisi; SI ZAL LJU/0712, kazenski spisi; SI ZAL KRA/0255, kazenski spisi; SI ZAL JES/0089, kazenski spisi.

⁶⁷ SI PAM/0721, t. e. 3, Snč 40/45.

⁶⁸ Prim.: SI ZAL LJU/0522, t. e. 2, I Sod 263/45; t. e. 5, I Sod 536/45; t. e. 10, II Sod 688/45. Podobno tudi: SI PAM/0720, t. e. 3, Sod 484/45, Sod 923/45.

⁶⁹ SI PAM/0720, t. e. 2, Sod 374/45. Enako tudi npr. t. e. 5, Sod 148/45, Sod 215/45.

⁷⁰ Prim.: SI ZAL LJU/0522, t. e. 2, I Sod 263/45; t. e. 4, I Sod 496/45, I Sod 499/45; t. e. 5, I Sod 536/45; SI PAM/0720, t. e. 3, Sod 790/45; t. e. 4, Sod 987/45, Sod 954/45; SI PAM/0721, t. e. 18, a. e. 1.

⁷¹ Prim.: SI ZAL JES/0089, t. e. 1, II Sod 853/45, II Sod 856/45.

⁷² SI PAM/0720, t. e. 2, Sod 333/45.

la zagovorov obtoženih, da niso imeli namena škoditi slovenskemu narodu in narodnoosvobodilnemu gibanju: »Vsi obtoženci v glavnem priznavajo kazniva dejanja in krivdo zanje, se pa zagovarjajo z boleznijo, nevednostjo in zlasti, da niso imeli pri izvrševanju svojih funkcij slabih namenov, niti namen preganjati zavedne Slovence.«⁷³ Prav tako niso bili sprejemljivi zagovori obtoženih, da so bili v članstvo v Kulturbundu »prisiljeni iz materialnih razlogov«, da niso opravljali nobenih funkcij ali da so organizacijo vstopili iz nevednosti in pod pritiskom.⁷⁴

Sodba Sodišča slovenske narodne časti je postala takoj pravnomočna, pritožbe ZSNČ ni predvideval, vendar je ni izrecno prepovedoval ali izključeval. Sodišče bi moralo namreč v postopkih uporabljati *Zakonik o kazenskem postopku Kraljevine Jugoslavije* iz leta 1929,⁷⁵ kar se ni dogajalo. Tudi UVS pritožb na izrečeno sodbo ni izrecno določala.⁷⁶

Obsojeni na kazen prisilnega dela so kazen prestajali v kazenskih taboriščih. Njihovo ustanavljanje se je začelo kmalu po koncu vojne in je bilo neposredno povezano z delovanjem vojaških sodišč in Sodišča slovenske narodne časti. Prvo tako taborišče je ustanovilo Vojaško sodišče 4. vojne oblasti pri Komandi mesta Kočevje. Kmalu zatem sta bili ustanovljeni kazenski taborišči v Bresternici pri Mariboru in na Studencih v Mariboru. Obsojeni so kazen prisilnega dela prestajali tudi v taborišču na Teharjah.⁷⁷ Opravljali so različna dela, npr. sodelovali pri obnovi porušenih objektov, gradnji prometne infrastrukture ali opravljali »domača hišna dela v zaporu«.⁷⁸ O razmerah v teh taboriščih je danes na voljo več zapisov.⁷⁹

Predsedstvo Avnoja je 3. avgusta 1945 sprejelo *Ukaz o splošni amnestiji in pomilostitvi*.⁸⁰ Določal je, kateri obsojenci so upravičeni do amnestije in pomilostitve in kateri ne, ter postopek podeljevanja amnestije in pomilostitve. 3. točka 2. člena ukaza je med drugim določala, da amnestije ne morejo biti deležni obsojeni zaradi članstva v Kulturbundu. Ker je bilo veliko nejasnosti glede postopkov, je javni tožilec za mariborsko okrožje Jože Pavličič 4. avgusta izdal posebno navodilo, ki je veljalo za obsojene pred Sodiščem slovenske narodne časti. Čeprav je zapisal, da so med predlaganimi za amnestijo lahko tudi obsojeni zaradi članstva v Kulturbundu, »pa je zanje notorično, da so bili zapeljani ali prisiljeni vsled socialne stiske«,⁸¹ kazenski spisi sodišča narodne časti kažejo, da obsojeni zaradi članstva v Kulturbundu amnestije na podlagi ukaza Avnoja dejansko niso bili deležni.⁸²

Procesi zaradi članstva v Kulturbundu proti osebam nemške (in drugih) narodnosti so potekali pred vojaškimi sodišči.⁸³ Kazenski spisi kažejo, da so bili zaradi članstva v Kulturbundu obsojeni tudi številni Slovenci, in sicer na pro-

⁷³ Prim.: SI PAM/0720, t. e. 6, Sod 141/45. Podobno tudi: SI ZAL JES/0089, t. e. 1, Sod 853/45; SI PAM/0720, t. e. 2, Sod 333/45, Sod 358/45.

⁷⁴ Prim.: SI PAM/0720, t. e. 1, Sod 89/45; t. e. 3, Sod 484/45; t. e. 5, Sod 144/45, Sod 215/45, Sod 537/45; SI ZAP/0606, t. e. 1, Snč 1/45, Snč 2/45; SI PAM/0721, t. e. 1, Snč 1-10/45; SI ZAL LJU/0712, t. e. 2, Snč 1/45.

⁷⁵ Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-248/96, <http://www.us-rs.si/documents/d8/19/u-i-248-962.pdf> (dostop: 22. 4. 2021).

⁷⁶ Broz: *Zbrana dela*, str. 125–134.

⁷⁷ Mikola: *Rdeče nasilje*, str. 126–129.

⁷⁸ Prim.: SI ZAP/0606, t. e. 2, Snč 10/45; t. e. 4, Snč 22/45.

⁷⁹ Mikola: *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji – II. del*; Mikola: *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji*; Mikola: *Dokumenti in pričevanja o povojnih delovnih taboriščih v Sloveniji*; Stanič: *V objemu osvoboditeljev*; Mikola: *Delo kot kazen*.

⁸⁰ *Uradni list DFJ*, št. 56/1945; SI PAM/0721, t. e. 18, a. e. 1.

⁸¹ SI PAM/0721, t. e. 18, a. e. 1.

⁸² Prim.: SI ZAC/0727, t. e. 2, Snč 117/45; SI PAM/0721, t. e. 6, Snč 70/45.

⁸³ Prim.: SI ZAL JES/0089, t. e. 1, II Sod 853/45, II Sod 856/45, II Sod 954/45; SI ZAL KRA/0256, t. e. 2, II Sod 1474/45; SI PAM/0720, t. e. 3, Sod 790/45, Sod 796/45; SI ZAL LJU/0522, t. e. 2, I Sod 263/45.

cesih pred sodiščem narodne časti. Kadar je sodišče narodne časti posamezne obtožene »spoznalo za Nemce«, se je moralo izreči za nepristočno in obtožene predati vojaškemu sodišču.⁸⁴ Mariborski senat je glede tega v eni od sodb zapisal: »Slovenci po krvi so tedaj pristopili prostovoljno k nemški organizaciji, se torej deklarirali za Nemce. To dejstvo samo ni bilo že kaznivo. Ne glede na to in pred vsem pa je upoštevati, da je bil Kulturbund tipična petokolonaška organizacija, ki je pripravljala in v nemali meri tudi pripravila kapitulacijo Jugoslavije.« Zato je sodišče pristop Slovencev k tej organizaciji dojemalo kot »narodno izdajstvo«, ki naj bi ga obtoženi zagrešili s tem, ko so (naj bi) podpisali pristopno izjavo.⁸⁵ Mariborsko vojaško sodišče je dejstvo, da so bili zaradi članstva v Kulturbundu obsojeni tudi Slovenci, v eni od sodb utemeljilo takole: »V skladu z lažno propagando, da so Slovenci na Spodnjem Štajerskem v resnici le slovensko govoreči Nemci, so voditelji KB sprejemali za člane tudi Slovence in se pri tem posluževali gospodarskega pritiska, propagande in tudi groženj.«⁸⁶

Sodna praksa in ustavna presoja po letu 1991

Sodna praksa v Republiki Sloveniji kaže, da je vrhovno sodišče kmalu po osamosvojitvi države prejelo prve zahteve za varstvo zakonitosti v primerih sodb zaradi članstva v Kulturbundu, ki so jih izrekla sodišča poleti 1945. Večinoma so jih vlagali svojci obsojenih ter v njih uveljavljali kršitve postopka in kršitve kazenskega zakona. Med procesnimi kršitvami so vlagatelji poudarjali, da sodniki, ki so sodili na procesih, niso bili usposobljeni za sojenje v tako težkih zadevah in da obramba obtoženih ni ustrezala evropskim standardom, saj je en zagovornik zagovarjal več obtoženih na istem procesu. Vlagatelji so tudi navajali, da takratni kazenski predpisi niso zadostili minimalnim pravnim standardom glede spoštovanja temeljnih človekovih pravic in procese označili »za tipično obračunavanje s tako imenovanim 'razrednim sovražnikom'«, saj so bili izpeljani zelo hitro. Kot procesne pomanjkljivosti so poudarjali še, da je preiskavo, ki je bila hitra in podprta s propagando, vodila Ozna, ki je zasliševala osumljene in priče namesto sodnikov, da obsojeni niso bili vabljeni na glavne obravnave, ki so bile večkrat opravljene isti dan, kot so bile vložene obtožnice.⁸⁷ Vlagatelji so kot temeljno kršitev kazenskega zakona navajali, da je bila v kazenskem postopku storilec očitana »le« inkriminacija statusa in ne določno opredeljeno (kaznivo) ravnanje, ki naj bi ga zagrešili. Poudarjali so tudi, da je bilo v teh postopkih kršeno eno izmed temeljnih načel kazenskih zakonikov, načelo *nullum crimen sine lege praevia*.⁸⁸

Vrhovno sodišče je presodilo, da zgolj članstvo v Kulturbundu ne bi smelo biti kaznivo, saj takšna obtožba pomeni inkriminacijo statusa, ne pa konkretno in določno opredeljenega kaznivega dejanja, ki naj bi ga obtoženi storil: »Pritrditi je treba stališču zahteve za varstvo zakonitosti, da le članstvo v Kulturbundu ni pomenilo zločina. V kazenskem pravu se namreč ne ocenjuje inkriminacije

⁸⁴ Prim.: SI PAM/0721, t. e. 5, Snč 64/45, Snč 66/45; t. e. 8, Snč 86/45; t. e. 12, Snč 122/45, Snč 123/45; t. e. 13, Snč 127/45; t. e. 14, Snč 130/45; t. e. 15, Snč 161/45, Snč 162/45, Snč 163/45; SI PAM/0719, t. e. 1, Snč 6/45; t. e. 3, Snč 29/45; SI ZAP/0606, t. e. 3, Snč 15/45.

⁸⁵ SI PAM/0721, t. e. 3, Snč 40/45; t. e. 4, Snč 52/45.

⁸⁶ SI PAM/0720, t. e. 5, Sod 381/45.

⁸⁷ Prim.: Sodba I Ips 13660/2012-36, Sodba I Ips 153/2012, Sodba I Ips 49562/2010-7 (dostop: 16. 4. 2021).

⁸⁸ Pomeni, da ni zločina ali kazni brez zakona: če neko dejanje v kazenskih predpisih (zakonih) ni določeno kot kaznivo ob njegovi izvršitvi, tako dejanje ne obstaja kot kaznivo dejanje in zanj ne more biti izrečena kazen. Načelo je eno izmed temeljnih pravnih načel mednarodnega kazenskega prava.

Glejte npr.: Sodba I Ips 13660/2012-36, Sodba I Ips 153/2012, Sodba I Ips 129/2013-13, Sodba I Ips 118/95, Sodba I Ips 49562/2010-7, Sodba I Ips 297/2002 (dostop: 16. 4. 2021).

osebnosti, temveč inkriminacija dejanj, s katerimi osebnost pušča dokazljivo konkretno sled v zaznavnem svetu.«⁸⁹ Vrhovno sodišče je večkrat tudi povedalo, da »zakonska opredelitev zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast po 2. čl. zakona ni obsegala le golega članstva v KB brez kakršnegakoli konkretne ravnanja, sodelovanja z okupatorjem in posledic takšnega ravnanja.«⁹⁰ Zgolj članstvo v Kulturbundu torej »ni pomenilo zločina ali prestopka po Zakonu o zločinih in prestopkih zoper slovensko narodno čast in tudi ne katerega koli drugega kaznivega dejanja.«⁹¹ Sodišče narodne časti v obrazložitvah sodb ni konkretno navajalo ravnanj, ki bi bila kazniva po ZSNČ.

Enako je odločilo vrhovno sodišče v več primerih sodb vojaških sodišč, torej da zgolj članstvo v Kulturbundu ni kaznivo dejanje: »Pripadnost določeni skupnosti ne predstavlja kaznivega dejanja.«⁹² Vse, kar predstavlja status posameznika (član Kulturbunda), samo po sebi »ne more biti kaznivo oziroma ne more predstavljati izvršitve kaznivega dejanja.«⁹³ Ali, kot je odločilo v konkretnem primeru sodbe vojaškega sodišča: »Sam vstop v veleizdajniško organizacijo (Kulturbund) brez kakršnekoli druge aktivnosti ni kaznivo dejanje po 13. členu uredbe o vojaških sodiščih.«⁹⁴ Prav tako članstvo v Kulturbundu ni bilo kaznivo dejanje po 14. členu UVS.⁹⁵

Vrhovno sodišče je zato ugodilo zahtevam za varstvo zakonitosti, ki so izpodbijale sodbe zaradi članstva v Kulturbundu, in obsojene oprostilo obtožb. Odločitve je utemeljilo z argumentoma, da tovrstne obtožbe pomenijo inkriminacijo statusa in da kazniva dejanja, za katera so bili posamezniki obsojeni, niso bila konkretizirana.

Tako o UVS kot o ZSNČ je odločalo Ustavno sodišče Republike Slovenije.⁹⁶ V izreku odločbe o UVS je zapisalo, da se v Republiki Sloveniji ne smejo uporabljati tiste določbe uredbe, ki so bile v času nastanka in njihove uporabe »v nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli in so tudi v nasprotju z ustavo Republike Slovenije«. Zato je prepovedalo uporabo tistih elementov določb uredbe, ki so bili v kazenskih postopkih uporabljeni za inkriminacijo statusa posameznikov, vendar se niso nanašala na konkretno navedena kazniva dejanja obtoženih. To je posebej pomembno za procese zaradi članstva v Kulturbundu ter procese proti mladoletnim pripadnikom Slovenskega domobranstva. Ustavno sodišče je še povedalo, da so bila nekatera kazniva dejanja premalo določno opredeljena. S tega vidika sta najbolj problematična 13. in 14. člen uredbe, na podlagi katerih je bilo poleti 1945 obsojenih veliko oseb tudi zaradi članstva v Kulturbundu.⁹⁷

Ustavno sodišče je leta 1998 odločalo tudi o ZSNČ in v odločbi zapisalo, da so bile določbe zakona v obdobju njegovega nastanka in uporabe v neskladju s splošnimi pravnimi načeli, ki so jih priznavali civilizirani narodi, če so bile zaradi svoje nedoločnosti podlaga za arbitrarno uporabo zakona. Sodišče slovenske narodne časti bi moralo pri svojem delu uporabljati splošne kaznen-

⁸⁹ SI ZAC/0727, t. e. 2, Snč 117/45; Sodba I Ips 129/2013-13 (dostop: 16. 4. 2021).

⁹⁰ Prim.: SI ZAL LJU/0712, t. e. 6, Snč 86/45; Sodba I Ips 118/95 in Sodba I Ips 49562/2010-7 (dostop: 16. 4. 2021).

⁹¹ Sodba I Ips 297/2002 (dostop: 16. 4. 2021).

⁹² Prim.: Sodba I Ips 153/2012 (dostop: 16. 4. 2021); SI PAM/0720, t. e. 3, Sod 871/45; t. e. 5, Sod 824/45; t. e. 6, Sod 141/45, Sod 955/45, Sod 1088/45.

⁹³ Sodba I Ips 13660/2012-36 (dostop: 16. 4. 2021); SI ZAL LJU/0522, t. e. 10, II Sod 696/45.

⁹⁴ Sodba I Ips 242/92 (dostop: 16. 4. 2021). Enako Sodba I Ips 185/96 (dostop: 16. 4. 2021).

⁹⁵ Sodba I Ips 70/93 (dostop: 16. 4. 2021).

⁹⁶ Več o ustavni presoji povojnih kazenskih predpisov npr.: Odločbe in sklepi Ustavnega sodišča Republike Slovenije, <https://www.us-rs.si/odlocitve/> (dostop: 18. 5. 2021); Šturm: Slovenia. Law and Non-Law after 1941, str. 277–296; Dovžan, Tekavec: *Temne strani slovenske pravne preteklosti*; Mikola: *Rdeče nasilje*, str. 248–250.

⁹⁷ Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-6/93, <http://www.us-rs.si/documents/d3/30/u-i-6-932.pdf> (dostop: 22. 4. 2021).

ske predpise, predvsem določila *Zakonika o sodnem kazenskem postopanju za Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev* iz februarja 1929, če ti niso nasprotovali določbam zakona. Podobno kot za UVS je Ustavno sodišče Republike Slovenije tudi za ZSNČ povedalo, da nekatere opredelitve kaznivih dejanj v zakonu niso izpolnjevale kriterija določnosti, torej, da so bila posamezna dejanja določena premalo konkretno. S tem se je močno razširil nabor možnih kaznivih dejanj. Ustavna presoja ZSNČ je pomembna tudi zato, ker je dovoljevala obnovo pravnomočno zaključenih postopkov na podlagi odločbe same.⁹⁸

Presoja Ustavnega sodišča Republike Slovenije o skladnosti UVS in ZSNČ (in tudi drugih povojnih kazenskih predpisov) z Ustavo Republike Slovenije je zelo pomembna zaradi ugotovitve, da so ti predpisi tedanji komunistični oblasti omogočali zlorabo kazenske represije v politične namene.⁹⁹ Zato je Ustavno sodišče Republike Slovenije delno ali v celoti prepovedalo uporabo nekaterih povojnih kazenskih predpisov. Tudi na ta način je bila po dolgih letih brezpravja omogočena rehabilitacija obsojenih na političnih sodnih procesih poleti 1945. To potrjuje tudi sodna praksa, predvsem sodbe vrhovnega sodišča v primerih zahtev za varstvo zakonitosti glede sodb zaradi članstva v Kulturbundu. Vrhovno sodišče je kršitve v kazenskih postopkih in kršitve kazenskega zakona, ki so jih v zahtevah za varstvo zakonitosti navajali vlagatelji, sprejelo kot utemeljene in obsojene oprostilo obtožbe, da so bili člani Kulturbunda.

Epilog

Natančno število obsojenih zaradi članstva v Kulturbundu poleti 1945 še ni znano. Javni tožilec Slovenije Jernej Stante je oktobra 1945 ocenil, da so vojaška sodišča v Sloveniji takrat obravnavala 7.000 primerov.¹⁰⁰ Sodišče slovenske narodne časti je obravnavalo 3.852 oseb in jih 3.025 obsodilo.¹⁰¹ Proces rehabilitacije obsojenih na procesih poleti 1945 se je začel po letu 1991. Sodna praksa in ustavna presoja UVS in ZSNČ kažeta, da niti javna tožilstva niti sodišča v obtožnicah in sodbah zaradi članstva v Kulturbundu niso navajala konkretnih kaznivih dejanj, ampak je šlo zgolj za inkriminacijo statusa obtoženih. Zato zgolj članstvo v Kulturbundu ne more biti zločin, kot so ga obravnavala sodišča poleti 1945.

Organizacija in delovanje vojaških sodišč in sodišča narodne časti, priprave in potek množičnih postopkov, ki so bili hitri, ter izrečene kazni kažejo, da so bili kazenski procesi proti (domnevnim) sodelavcem okupatorjev poleti 1945 politični. Procesi zaradi članstva v Kulturbundu so bili tako del obsežnega »procesa čiščenja«, katerega cilj je bil utrditi oblast in monopolni položaj partije. Tudi s pomočjo sodišč, ki so z obsodbami »domačih izdajalcev« in »narodnih sovražnikov« iz javnega življenja in udejstvovanja odstranila (domnevne) nasprotnike. Kazni, ki so jih izrekla sodišča poleti 1945, so imele namreč dolgoročne posledice. Obsojeni na izgubo narodne časti in državljanskih pravic so bili črtani iz volilnih imenikov ter niso mogli sodelovati niti na volitvah v narodno-osvobodilne odbore in ustavodajno skupščino. Z izrekanjem kazni zaplembe premoženja, ki je bil trajen ukrep, so sodišča sodelovala v procesu spreminjanja družbenoekonomske strukture države in poddržavljanja zasebne lastnine po koncu vojne.

⁹⁸ Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-248/96, <http://www.us-rs.si/documents/d8/19/u-i-248-962.pdf> (dostop: 22. 4. 2021).

⁹⁹ Prim.: Šturm: Pravo in nepravo po letu 1941, str. 108.

¹⁰⁰ Mikola: *Rdeče nasilje*, str. 281.

¹⁰¹ Čoh Kladnik: »Narod sodi«: *Sodišče slovenske narodne časti*, str. 95–97.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Republike Slovenije:

- ◉ SI AS 353, Javno tožilstvo Republike Slovenije, 1944–1999.
- ◉ SI AS 1589/III, Spisi Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, 1945–1979.

Pokrajinski arhiv Maribor:

- ◉ SI PAM/0721, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Mariboru.
- ◉ SI PAM/0719, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Murski Soboti.
- ◉ SI PAM/0720, Vojaško sodišče Maribor.

Zgodovinski arhiv Celje:

- ◉ SI ZAC/0726, Vojaško sodišče mesta Celje in Vojaško sodišče Mariborskega vojnega področja, senat v Celju.
- ◉ SI ZAC/0727, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Celju.

Zgodovinski arhiv Ljubljana:

- ◉ SI ZAL JES/0089, Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, Jesenice.
- ◉ SI ZAL KRA/0255, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Kranju.
- ◉ SI ZAL KRA/0256, Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, Kranj.
- ◉ SI ZAL LJU/0712, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Ljubljani.

Zgodovinski arhiv na Ptuj:

- ◉ SI ZAP/0606, Sodišče slovenske narodne časti, senat na Ptuj.

LITERATURA

Biber, Dušan: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966.

Blumenwitz, Dieter: *Okupacija in revolucija v Sloveniji, 1941–1946*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 2005.

Broz, Josip – Tito: *Zbrana dela, knj. 20*. Ljubljana: Komunist, Borec, 1986.

Čoh Kladnik, Mateja: *»Narod sodi«: Sodišče slovenske narodne časti*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020.

Čoh Kladnik, Mateja: *Kazensko sodstvo poleti 1945. V: Brezpravje »v imenu ljudstva«* (ur. Mateja Čoh Kladnik). Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2016, str. 73–92.

Čoh Kladnik, Mateja: *Sodišče slovenske narodne časti: propaganda. V: Dileme: razprave o vprašanih sodobne slovenske zgodovine 1* (2017), št. 1-2, str. 139–158.

Deželak Barič, Vida: *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.

Deželak Barič, Vida: *Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945. V: Studia Historica Slovenica 16* (2016), št. 2, str. 374–396.

Dornik Šubelj, Ljuba: *Ozna in prevzem oblasti 1944–46*. Ljubljana: Modrijan, Arhiv Republike Slovenije, 2013.

Dovžan, Gašper, Tekavec, Urška: *Temne strani slovenske pravne preteklosti v luči slovenske ustave*. Ljubljana: Nova revija, 2001.

Ferenc, Mitja, Repe, Božo: *Nemška manjšina v Sloveniji med obema vojnama. V: Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju (Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert)* (ur. Dušan Nečak idr.). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004, str. 147–160.

Ferenc, Tone, Godeša, Bojan: Slovenci pod nacističnim gospostvom 1941–1945. V: *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju (Slovenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert)* (ur. Dušan Nečak idr.). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004, str. 177–218.

Ferenc, Tone: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1968.

Ferenc, Tone: Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno. V: *»Nemci« na Slovenskem 1941–1955* (ur. Dušan Nečak). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2002, str. 145–191.

Ferenc, Tone: Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 1 (1960), št. 2, str. 69–124.

Ferjančič, Roman, Šturm, Lovro: *Brezpravje, slovensko pravosodje po letu 1945*. Ljubljana: Nova revija, 1998.

Gelt, Metka: *Vpliv Kulturbunda na nemška društva v Mariboru (1930–1939)*. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, 2011.

Griesser Pečar, Tamara: *Cerkev na zatožni klopi, Sodni procesi, administrativne kazni, posegi »ljudske oblasti« v Sloveniji od 1943 do 1960*. Ljubljana: Družina, 2005.

Griesser Pečar, Tamara: *Razdvojeni narod, Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.

Guštin, Damijan: Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja 1941–1945. V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 44 (2004), št. 1, str. 49–62.

Horvat, Vlado: Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) v ptujskem okrožju. V: *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 40 (1992), št. 3, str. 214–218.

Koncilija, Žiga: *Politično sodstvo: sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.

Koncilija, Žiga: Prispevek k zgodovini političnih sodnih procesov: sojenje skupinoma okrog Pavla Tepine (1935) in Mirka Bitenca (1947). V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 53 (2013), št. 1, str. 213–247.

Mavrič Žižek, Irena: *Ptujsko okrožje 1941–1945*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2007.

Melik, Jelka, Jeraj, Mateja: *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2015.

Melik, Jelka, Jeraj, Mateja: Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945. V: *Studia Historica Slovenica* 16 (2016), št. 2, str. 449–464.

Melik, Jelka, Škoro Babić, Aida: Postavitev stalnih partizanskih vojaških sodišč na Slovenskem. V: *Arhivi* 35 (2012), št. 2, str. 353–364.

Mikola, Milko: *Delo kot kazen: izrekanje in izvrševanje kazni prisilnega, poboljševalnega in družbeno koristnega dela v Sloveniji v obdobju 1945–1951*, Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2002.

Mikola, Milko: *Dokumenti in pričevanja o poveljnih delovnih taboriščih v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za pravosodje Republike Slovenije, 2006.

Mikola, Milko: *Dokumenti in pričevanja o poveljnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji - II. del*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2008.

Mikola, Milko: *Dokumenti in pričevanja o poveljnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za pravosodje, 2007.

Mikola, Milko: *Rdeče nasilje, Represija v Sloveniji po letu 1945*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2012.

Mikola, Milko: *Sodni procesi na Celjskem 1944–1951*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 1995.

Nečak, Dušan: »Nemci« v Sloveniji 1938–1948. V: *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju (Slovenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert)* (ur. Dušan Nečak idr.). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004, str. 349–372.

O vzponu komunizma na Slovenskem (ur. Lovro Šturm). Ljubljana: Inštitut Nove revije, 2015.

Podbersič, Renato: Partizansko sodstvo na Primorskem. V: *Brezpravje »v imenu ljudstva«* (ur. Mateja Čoh Kladnik). Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2016, str. 9–28.

Prunk, Janko: Idejni in praktični vzori slovenske komunistične revolucije 1941–1945. V: *Studia Historica Slovenica* 17 (2017), št. 1, str. 237–244.

Pukl, Daniel: *Društva in organizacije mariborskih Nemcev med 1918 in 1941*. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, 2005.

Stanič, Ive A.: *V objemu osvoboditeljev, Kazensko taborišča Kočevje*. Kočevje: samozaložba, 2005.

Škoro Babič, Aida: Partizanska redna vojaška sodišča avgusta in septembra 1943. V: *Arhivi* 36 (2013), št. 2, str. 347–357.

Šturm, Lovro: Pravo in nepravo po letu 1941. V: *Žrtve vojne in revolucije* (ur. Janvit Golob idr.). Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije, 2005, str. 100–114.

Šturm, Lovro: Slovenia. Law and Non-Law after 1941. V: *Slovenia in 20th century, The legacy of totalitarian regimes* (ur. Mateja Čoh Kladnik). Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2016, str. 277–296.

Tominšek Čehulič, Tadeja: Partizansko sodstvo v Sloveniji med drugo svetovno vojno: kaznovalna politika in vprašanje smrtnih kazni. V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 49 (2009), št. 2, str. 83–94.

Tominšek Čehulič, Tadeja: Vloga varnostno-obveščevalnih organov partizanskega gibanja v partizanskem sodstvu: smrt ali usmrtitev. V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 51 (2011), št. 1, str. 207–220.

Vodušek Starič, Jera: Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu. V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 32 (1992), št. 1-2, str. 139–154.

Vodušek Starič, Jera: *Prevzem oblasti 1944–1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

Vodušek Starič, Jera: Prevzem oblasti po vojni in vloga Ozne – obračun. V: *Slovenija v letu 1945* (ur. Aleš Gabrič). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, str. 93–110.

Vodušek Starič, Jera: Vzpostavitev komunističnega režima v Sloveniji in Jugoslaviji. V: *Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju* (ur. Damjan Hančič). Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2010, str. 16–34.

Zorko, Andrej: *Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze: zgodovinski razvoj in organiziranost na Spodnjem Štajerskem 1941–1945*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2011.

Zupanič, Katja, Žun, Klemen, Lapuh, Mateja, Zadavec, Dejan: *Kino je vedno dobra ideja: 120 let od prve kinopredstave na Ptujju*. Ptuj: Center interesnih dejavnosti, Zgodovinski arhiv, 2017.

Žnidarič, Marjan: *Do pekla in nazaj, Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945*. Maribor: Muzej narodne osvoboditve, 1997.

TISKANI VIRI

Drnovšek, Darinka: *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2000.

Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije, 1945.

Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije, 1945.

ČASNIKI

Ljudska pravica, 1945.

Vestnik mariborskega okrožja, 1945.

INTERNETNI VIRI

Sodna praksa, Vrhovno sodišče Republike Slovenije:

- ◉ Sodba I Ips 129/2013-13: http://www.sodnapraksa.si/?q=uredba%20o%20voja%C5%A1kih%20sodi%C5%A1%C4%8Dih&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&rowsPerPage=50&page=0&id=2012032113058182 (dostop: 16. 4. 2021).
- ◉ Sodba I Ips 153/2012: http://www.sodnapraksa.si/?q=uredba%20o%20voja%C5%A1kih%20sodi%C5%A1%C4%8Dih&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&rowsPerPage=50&page=0&id=2012032113042027 (dostop: 16. 4. 2021).
- ◉ Sodba I Ips 13660/2012-36: http://www.sodnapraksa.si/?q=uredba%20o%20voja%C5%A1kih%20sodi%C5%A1%C4%8Dih&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&rowsPerPage=50&page=0&id=2015081111386830 (dostop: 16. 4. 2021).
- ◉ Sodba I Ips 49562/2010-7: http://www.sodnapraksa.si/?q=sodi%C5%A1%C4%8De%20narodne%20%C4%8Dasti&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&showType=table&rowsPerPage=50&page=0&id=2010040815252928 (dostop: 16. 4. 2021).
- ◉ Sodba I Ips 297/2002: http://www.sodnapraksa.si/?q=sodi%C5%A1%C4%8De%20narodne%20%C4%8Dasti&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&showType=table&rowsPerPage=50&page=0&id=24493 (dostop: 16. 4. 2021).
- ◉ Sodba I Ips 185/96: http://www.sodnapraksa.si/?q=uredba%20o%20voja%C5%A1kih%20sodi%C5%A1%C4%8Dih&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&rowsPerPage=50&page=0&id=23541 (dostop: 16. 4. 2021).
- ◉ Sodba I Ips 118/95: http://www.sodnapraksa.si/?q=sodi%C5%A1%C4%8De%20narodne%20%C4%8Dasti&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&showType=table&rowsPerPage=50&page=0&id=23522 (dostop: 16. 4. 2021).
- ◉ Sodba I Ips 70/93: http://www.sodnapraksa.si/?q=uredba%20o%20voja%C5%A1kih%20sodi%C5%A1%C4%8Dih&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&rowsPerPage=50&page=0&id=22970 (dostop: 16. 4. 2021).
- ◉ Sodba I Ips 242/92: http://www.sodnapraksa.si/?q=uredba%20o%20voja%C5%A1kih%20sodi%C5%A1%C4%8Dih&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&rowsPerPage=50&page=0&id=22225 (dostop: 16. 4. 2021).

Ustavno sodišče Republike Slovenije:

- ◉ Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-6/93: <http://www.us-rs.si/documents/d3/30/u-i-6-932.pdf> (dostop: 22. 4. 2021).
- ◉ Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-248/96: <http://www.us-rs.si/documents/d8/19/u-i-248-962.pdf> (dostop: 22. 4. 2021).

SUMMARY

MEMBERS OF THE KULTURBUND ON TRIAL: BACKGROUND OF THE 1945 SUMMER TRIALS

In the summer of 1945 military courts and the Court of Slovenian National Honour held numerous political trials against “national enemies” and

“domestic traitors”. Most people at these trials were convicted due to their political collaboration with the occupier during the war. The highest number of trials referred to the membership in the Kulturbund, the central organization of the German minority in the pre-war Yugoslavia. After the beginning of the war, almost all of the Kulturbund former leaders took a great part in enforcing Germanization measures.

Military courts judged soldiers and civilians on the basis of the Military Courts Act from May 1944. The Court of Slovenian National Honour was established and judged according to the Law on Punishment of Crimes and Offences against the Slovenian National Honour from the beginning of June 1945. Most trials were held in Maribor and Celje. Hearings were usually short and fast. Military investigators and the Department for the Protection of the Nation collected incriminating information and public persecutors put forward bills of indictment. The accused rarely had a defender; if they were tried in absence, the court provided an official defender. After the confirmatory procedure and secret consultation, the senate announced the verdicts; those were high and with long-term consequences.

In the beginning of August, the Avnoj presidency issued the order of grace and pardon, which did not apply to the convicted on the basis of Kulturbund membership. Shortly after attaining independence, the Supreme Court of the Republic of Slovenia received the first legality claims referring to 1945 trials. The court decided that mere membership in the Kulturbund should not be punishable by law. Such allegations point to the incrimination of status and not to the actual and defined criminal offence, which the accused were supposed to do.

The organization and functioning of courts in the summer of 1945, preparations, the course of mass trials and sentences show, that penal processes against (alleged) collaborators, also trials because of Kulturbund membership, were political. They were a part of the massive “cleaning process”, with a goal to fortify the power of the communist party using also courts which eliminated numerous “domestic traitors” and “national enemies” from the public life. Those who thus lost national honour and citizen rights, were erased from electoral registers and could not participate at the 1945 elections. With sentences which included the confiscation of property, courts helped the process of changing the social-economic structure of the state and with the nationalization of private property.